

Tadeusz Olejnik

Przebieg i skutki hitlerowskiej akcji przeciw kierowniczym warstwom polskiego społeczeństwa na ziemi wieluńskiej w latach 1939-1940

Rocznik Wieluński 3, 33-47

2003

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Tadeusz Olejnik

PRZEBIEG I SKUTKI HITLEROWSKIEJ AKCJI PRZECIWKIEROWNICZYM WARSTWOM POLSKIEGO SPOŁECZEŃSTWA NA ZIEMI WIELUŃSKIEJ W LATACH 1939-1940

Druga wojna światowa i okupacja hitlerowska spowodowały niepowetowane straty ludnościowe na obszarze ziemi wieluńskiej, podobnie jak w innych rejonach Polski. Tę hekatombę zapoczątkowało okrutne bombardowanie bezbronnego miasta Wielunia – pierwszej ofiary rozpetanej przez hitleryzm II wojny światowej. Zginęło wówczas, w pierwszej godzinie pierwszego dnia wojny, ok. 1200 osób ludności cywilnej¹.

Oddziały Wehrmachtu, wkraczające na ziemię wieluńską w dniach 1–3 września 1939 r., także dopuszczały się zbrodni na ludności cywilnej², nie

¹ Zbrodnia dokonana przez hitlerowską Luftwaffe na bezbronnej ludności miasta Wielunia doczekała się już sporej literatury naukowej i publicystycznej. Do ważniejszych zaliczyć należy: B. B o j a r s k a, *Zniszczenie miasta Wielunia w dniu 1 września 1939 r.*, „Przegląd Zachodni” 1962, nr 2; tejsze: *Napaść hitlerowskiego lotnictwa na Wieluń*, „Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce” t. 19; T. O l e j n i k, *Wieluń. Zniszczenie miasta. Destruction of the town 1 IX 1939*, Wieluń 1994; tegoż: *Miasto, na które padły pierwsze bomby*, „Spojrzenia” 1969, nr 2; tegoż: *Szpital w Wieluniu – jego dzieje i zniszczenie 1 IX 1939 r.*, Wieluń 1991; tegoż: *Zniszczenie Wielunia przez hitlerowskie lotnictwo 1 IX 1939 r.* [w:] *I światowe spotkanie miast otwartych bombardowanych w czasie II wojny światowej*, Wieluń 1995, s. 7-11; tegoż: *Wieluń, das polnische Guernica*, „Damals” 2000, nr 3; tegoż, *Wieluń. Dzieje miasta 1793-1945*, Piotrków Trybunalski 2003; J. T r e n k n e r, Wieluń, 1. September 1939: *Keine besondere Feinbeobachtung* [w:] *Ein Volk von Opfern?*, Berlin 2003, s. 15-23.

² T. O l e j n i k *Zbrodnie Wehrmachtu popełnione na ludności cywilnej powiatu wieluńskiego w okresie od 1 września do 25 października 1939 r.*, „Nad górną Prosną” t. 1, 1971; Sz. D a t n e r, *55 dni Wehrmachtu w Polsce*, Warszawa 1968.

oszczędzano kobiet i dzieci, osób duchownych. W dniach 1–2 września 1939 r. toczyły się zacięte walki o Działoszyn³. Osada, bombardowana przez niemieckie lotnictwo i ostrzeliwana przez artylerię, została niemal kompletnie zniszczona. Ogromna większość mieszkańców opuściła swe domy, uciekając w popłochu na wschód. Zajmujący Działoszyn żołnierze Wehrmachtu podpalali ocalałe jeszcze budynki, obrzucali je granatami, napotkanych mieszkańców mordowano. Był to odwet za opór, jaki stawiali Niemcom żołnierze 83 pp 30 Poleskiej Dywizji Piechoty Armii „Łódź”. Wśród nielicznych działoszynian, którzy pozostali na miejscu, znalazł się również 73-letni ks. kanonik Ignacy Hartliński, proboszcz miejscowej parafii. Żołnierze niemieccy wyciągnęli go sprzed ołtarza w kościele i rozstrzelali⁴.

W odwecie za poniesione straty w walkach w rejonie Parzymiech Niemcy spalili żywcem 42 mieszkańców wsi Zimna Woda, wymordowali też 156 mieszkańców wsi Parzymiechy⁵. Po zajęciu Parzymiech żołnierze Wehrmachtu aresztowali miejscowych księży, podeszłego już wiekiem proboszcza parafii Parzymiechy, ks. Bonawenturę Metlera, z zamiłowania astronoma, oraz wikariusza tejże parafii, ks. Józefa Daneckiego. Obu ciężko pobitych przygnano pod eskortą do Jaworzna i w tej wsi rozstrzelano⁶. Przykłady podobnych zdarzeń można mnożyć.

W ślad za oddziałami Wehrmachtu podążały oddziały specjalne policji bezpieczeństwa (Einsatzgruppe der Sipo), które dokonywały ukrytych egzekucji na Polakach. W Wieluniu masowe egzekucje miały miejsce na cmentarzu żydowskim przy ul. Kijak⁷.

Zaledwie minęła pierwsza fala terroru rozpętanego przez Wehrmacht i oddziały specjalne policji bezpieczeństwa, a już rozpoczęto realizację nowych, masowych akcji ludobójstwa. O ile ofiary zbrodni Wehrmachtu były na ogół przypadkowe, o tyle następnym etapem rozprawy z ludnością polską był

³ J. R ó m m e l, *Za honor i Ojczyznę*, Warszawa 1958; W. K u l e s z a, *Nad Prosną, Wartą i Widawką, Z walk 28 DP w kampanii 1939 r.* „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1971, nr 3; Materiały do działalności południowego skrzydła Armii „Łódź” w bitwie granicznej, Łódź 1970 (relacje T. Kiersta, L. Zielińskiego, H. Piekarniaka).

⁴ W. B i l i Ń s k i, *Śmierć kanonika* [w:] *Szkic do portretu*, Łódź 1969.

⁵ B. B o j a r s k a, *Zbrodnie Wehrmachtu na szlaku inwazji lewego skrzydła 10 Armii Niemieckiej we wrześniu 1939 r.*, „Przegląd Zachodni” 1964, nr 5-6; W. J a s k u l s k i, *O działalności niepodległościowej na Ziemi Wieluńskiej 1939–1953*, Wieluń 1996.

⁶ USC Rudniki, pow. Olesno, Księga zgonów parafii Rudniki za rok 1939; Archiwum OKBZHŁ- IPN Ankieta o egzekucjach na Polakach we wsi Jaworzno, GRN Rudniki.

⁷ T. O l e j n i k, *Wieluń. Dzieje miasta...*, 2003, s. 535.

już dobrze przygotowany i realizowany w sposób planowy i metodyczny. Miał on doprowadzić w pierwszym rządzie do likwidacji kierowniczych warstw ludności polskiej i inteligencji. Funkcję maszyny wyniszczającej przejmowała szeroko rozbudowana sieć hitlerowskich obozów koncentracyjnych. Zadanie, jakie postawiono przed tymi obozami, wyraźnie określił w znanym przemówieniu z dnia 15 marca 1940 r. do komendantów obozów koncentracyjnych H. Himmler. Stwierdził on wówczas m.in. *„Jest rzeczą nieodzowną, aby wszyscy nasi współpracownicy i wszystkie nasze współpracowniczki rozumieli, że głównym i najważniejszym zadaniem jest wykrycie wszystkich przywódców polskich (...), aby można ich było unieszkodliwić. Panowie, jako kierownicy obozów, wiecie przecież najlepiej, jak zadanie to należy wykonać. Wszystkich fachowców polskiego pochodzenia wyzyska się w naszym przemyśle wojennym. Potem znikną wszyscy Polacy ze świata. W toku tej odpowiedzialnej pracy musicie szybko i w przewidzianych etapach wypłenić polskość (...). Jest rzeczą konieczną, aby wielki naród niemiecki wiedział, że jego głównym zadaniem jest zniszczenie wszystkich Polaków”*⁸.

Polityka ludnościowa na podbitych ziemiach polskich realizowana była zgodnie z tajnymi wytycznymi H. Himmlera z 15 V 1940 r. w sprawie *„traktowania obcoplemiennych na wschodzie”*⁹. Wspomniane wytyczne zalecały już stosowanie metod masowej eksterminacji.

W Wieluńskim aresztowania i deportacje do obozów koncentracyjnych objęły głównie nauczycieli, urzędników, działaczy samorządowych i w ogóle osoby zaangażowane do 1939 r. w umacnianie polskiej państwowości. Nade wszystko nauczyciele byli uważani za element szczególnie niebezpieczny dla niemieckiego władztwa na ziemiach wcielonych do Rzeszy, w opinii Niemców uchodzili oni za *„krzewicieli polskiego szowinizmu”*, stąd też mieli ulec w pierwszej kolejności fizycznej zagładzie.

A. Greiser na jednym z wieców oświadczył, *„Prawem niepisany jest zasada, że w tym okręgu ma mieszkać tylko jeden naród. Tym narodem muszą być Niemcy, a gdzie są Niemcy, tam nie ma miejsca dla innych narodów”*.

Pierwsze masowe aresztowania Polaków, połączone z ich deportacją do obozów koncentracyjnych, przeprowadzili Niemcy w Wieluniu już w po-

⁸ K.M. Pospieszalski, *Polska pod niemieckim prawem 1939 – 1945 (Ziemie zachodnie)*, Poznań 1946; Cz. Łuczak, *Pod niemieckim jarzmem (Kraj Warty 1939-1945)*, Poznań 1996.

⁹ „Biuletyn GKBZHWP”, t. 4, 1948.

czątkach listopada 1939 r., co miało być odpowiedzią na planowany rzekomo na dzień 11 listopada 1939 r. powszechny wybuch powstania przeciwko okupantowi niemieckiemu oraz odwetem za rzekomy zamach na Hitlera. W dniach 8 i 9 listopada, na podstawie sporządzonych uprzednio przy pomocy miejscowych volksdeutscheów list, przeprowadzili Niemcy aresztowania polskiej inteligencji oraz Żydów. Ogółem w tych dniach aresztowano 250 osób, które umieszczono w więzieniu w Wieluniu. Stąd wywieziono aresztowanych samochodami ciężarowymi do obozu zbiorczego w Łodzi, który mieścił się w zabudowaniach fabryki Gläsera. Landart wieluński, Oldwig von Natzmer, w tygodniowym sprawozdaniu sytuacyjnym adresowanym do namiestnika Rzeszy w tzw. Kraju Warty, A. Greisera w Poznaniu, pisał: „(...) *aresztowani zostali głównie nauczyciele, urzędnicy, bogaci i wpływowi Polacy, właściciele ziemscy i takie osoby, które przed wojną ujawniły się jako wrogowie Niemiec*”¹⁰. Uwięzieni stali się zakładnikami, spośród których miały być wybierane ofiary egzekucji odwetowych za jakiegokolwiek antyniemieckie wystąpienia w powiecie. Rodziny aresztowanych przez okres kilku pierwszych dni nie wiedziały o miejscu deportacji ich bliskich. Oto niepełna lista aresztowanych mieszkańców Wielunia i powiatu wieluńskiego¹¹:

Franciszek Bachowski – nauczyciel z Konopnicy,
Józef Będziński – nauczyciel z Bolesławca,
Antoni Budzik – nauczyciel z Kiełczygłowa,
Władysław Burchaciński – aptekarz z Wielunia,
Stanisław Cierkosz – felczer z Wielunia,
Kazimierz Czapski – ziemianin z Galewic,
Kazimierz Czechlewski – nauczyciel ze Starzenic,
Rajmund Daszkiewicz – ziemianin z Kopydłowa,
Józef Domański – urzędnik z Wielunia,
Wiesław Drapiński – nauczyciel ze Szczytów,
Władysław Durski – nauczyciel z Toporowa,

¹⁰ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Der Reichsstatthalter im Reichsgau Wartheland, sygn. 1938, k. 9.

¹¹ Nie jest to lista kompletna, bowiem odtworzona została w oparciu o relacje części deportowanych oraz na podstawie literatury: S. R a p a l s k i, *Byłem w piekle*. Wyd. 3, Łódź 1969; T. O l e j n i k, *Z Wielunia do piekła na Radogoszczu*, „Ziemia Wieluńska” 1993, nr 44, s. 1 i 5; tegoż, *Wieluń. Dzieje miasta...*, s. 538-540.

Wincenty Dziegieć – nauczyciel, kierownik szkoły w Siemkowicach,
Stefan Frankiewicz – nauczyciel z Rudnik,
Tadeusz Grabarczyk – nauczyciel z Radoszewic,
Antoni Grajczyk – stolarz z Osjakowa,
Stefan Gruchot – powiatowy instruktor straży pożarnych w Wieluniu,
Józef Hańczakiewicz – sekretarz gminy z Siemkovic,
Jan Ibkowski - organista z Lututowa,
Jędrasik – wójt gminy Konopnica,
Florian Kozłowski – z Wielunia,
Jan Kręski – ziemianin z Wiktorówka,
Stanisław Krukowski z Wielunia,
Stanisław Krupski – sekretarz sądu w Wieluniu,
Józef Krysztofik – nauczyciel z Lututowa,
Tadeusz Kujawski – nauczyciel z Osieka,
Zenon Kwaśniewski – sekretarz sądu w Wieluniu,
Szczeban Lebioda – kowal z Osjakowa, członek SN,
Józef Łukomski z Wielunia,
Jan Marek – nauczyciel z Konopnicy,
Stefan Mikołajtis – komendant hufca ZHP w Wieluniu,
Bolesław Nawrocki – nauczyciel z Wielunia,
Witold Nowicki – ziemianin z Parcic, b. poseł,
Walerian Nurkiewicz – kupiec z Praszki, członek SN,
Feliks Ojrzyński – nauczyciel z Turowa,
Włodzimierz Osiński z Wielunia,
Jan Panfil – nauczyciel z Ożarowa,
Edward Patryn – lekarz weterynarii z Wielunia,
Stanisław Piasecki – sekretarz gminy Galewice,
Stanisław Pietrasik – rolnik z Dębiny, członek SL,
Stanisław Piotrowicz – urzędnik państwowy z Wielunia,
Wiesław Przedpełski – adwokat z Wielunia,
ks. Wincenty Przygodzki – proboszcz wieluński,
Walenty Reszka – nauczyciel z Wielunia, kierownik szkoły,
Józef Robakowski – felczer z Wielunia,

Mieczysław Rogacki – właściciel drogerii w Wieluniu,
Lucjan Saganowski z Wielunia,
Czesław Sędzimir – urzędnik skarbowy z Wielunia,
Zygmunt Skotnik – urzędnik sądowy z Wielunia,
Mieczysław Skrętny – nauczyciel z Rudy,
Antoni Sołyga z Wielunia,
Feliks Stodulski – nauczyciel z Trębaczewa,
Mieczysław Strączyński – urzędnik z Wielunia,
Stanisław Kazimierz Stronczyński – nauczyciel i działacz ZHP z Wielunia,
Henryk Subara z Wielunia,
Witold Swoszowski – nauczyciel z Wielunia, kierownik szkoły,
Wacław Sygulski – przedsiębiorca budowlany z Wielunia,
Romuald Szczeciński z Wielunia,
ks. Szuba z Konopnicy,
Jan Szuptar – nauczyciel ze Szczytów,
Antoni Szydłowski z Wielunia,
Bolesław Szwankowski – kupiec z Wielunia,
Henryk Ścibor – urzędnik państwowy z Wielunia,
Gustaw Taczanowski – ziemianin z Rudy,
Jan Taczanowski – syn ziemianina z Rudy,
Zygmunt Walknowski – emeryt, b. naczelnik OSP w Wieluniu,
Henryk Wendt – pastor parafii ewangelicko-augsburskiej w Wieluniu,
Piotr Wiankowski – nauczyciel z Wieruszowa,
Jan Włodarski – nauczyciel z Praszki,
ks. Albin Wolny z Wielunia,
Stanisław Wyganowski – aptekarz z Lututowa,
Walenty Zadworny – nauczyciel z Wierzchlasa,
ks. Jan Zając z Wielunia,
Juliusz Zajdel – urzędnik z Wielunia,
Jerzy Zajdler z Wielunia,
Stanisław Zimniak – lekarz z Wielunia,
Idzi Żurek – nauczyciel z Kiełczygłowa.

Po kilku dniach przebywania w obozie zwolnieni byli: Witold Swoszowski, Wacław Sygulski, Stanisław Zimniak, Czesław Sędzimir i Stefan Mi-

kołajtis. Ten ostatni złożył Niemcom oświadczenie, iż jest Litwinem, co stanowiło podstawę do zwolnienia¹². Dopiero z chwilą powrotu do Wielunia pierwszych osób zwolnionych z obozu, rodziny uwięzionych dowiedziały się o miejscu pobytu swoich bliskich i pospieszyły im z pomocą żywnościową. W grudniu przeniesiono uwięzionych do obozu na Radogoszczu, urządzonego w dawnej fabryce Abego. Po kilkumiesięcznej gehennie obozowej, życia w upodleniu i cierpieniu z powodu bestialskiego traktowania, prawie wszyscy wielunianie powrócili do swych domów. Najcięższych szykan doświadczali więźniowie pochodzenia żydowskiego oraz pastor Henryk Wendt, który zdecydowanie odmówił okupacyjnym władzom niemieckim w Wieluniu podpisania volkslisty¹³.

Minęło zaledwie kilka tygodni od chwili powrotu do Wielunia ostatnich więźniów Radogoszcza aresztowanych w listopadzie 1939 r., gdy w powiecie wieluńskim przeprowadzono ponownie masowe aresztowania Polaków na skalę dotychczas niespotykaną. Miały one miejsce wiosną 1940 r. i były związane z tzw. „*Aktion gegen polnischen führenden Personen*”. Celem tej akcji było fizyczne unicestwienie rzeczywistych i potencjalnych wrogów Rzeszy i hitleryzmu. Przez wytypowanie w pierwszej kolejności tzw. warstw przywódczych, głównie inteligencji, duchowieństwa i działaczy społeczno-politycznych, zmierzano do złamania kręgosłupa polskiego społeczeństwa na tzw. ziemiach wcielonych do Rzeszy. W przyszłości miało to umożliwić stopniową fizyczną eliminację pozostałej ludności polskiej. Co do fizycznej eliminacji owego „*przywódczego elementu*”, zgodni byli czołowi przedstawiciele Rzeszy: A. Hitler, Reinhard Heidrich, Heinrich Himmler, Joseph Goebbels, Hermann Göering, Wilhelm Keitel i inni. Jeszcze trwały w Polsce działania wojenne, a już w urzędzie policji bezpieczeństwa Rzeszy w Berlinie debatowano 21 IX 1939 r. nad wymordowaniem i zsyłaniem do obozów koncentracyjnych polskiej inteligencji z ziem, które miały być wcielone do Rzeszy¹⁴.

Także namiestnik Hitlera na tzw. „Kraj Warty”, Arthur Greiser, wypowiedział się za „*(...) wytypowaniem elementu polskiego*”¹⁵. Listy Polaków, którzy winni być aresztowani i deportowani do obozów koncentracyjnych, spo-

¹² Relacja S. Cierkosza spisana przez autora, znajdująca się w zbiorach Muzeum Ziemi Wieluńskiej.

¹³ S. R a p a l s k i, *op. cit.* s. 50

¹⁴ Cz. Ł u c z a k, *Pod niemieckim jarzmem...*, s. 15.

¹⁵ Tamże, s. 15.

¹⁶ T. M u s i o ł, *Dachau 1933-1945*, Katowice 1968, dok. 145 i 146.

rzządzali landraci we współdziałaniu z policją¹⁶. Landrat wieluński, Oldwig von Natzmer szacował, że z powiatu wieluńskiego winno być w pierwszej kolejności usuniętych 14 tys. Żydów i 3 tys. Polaków. Według niego należało do polskich związków o antyniemieckim nastawieniu: Związek Zachodni – 1000 członków, Związek Powstańców – 100 członków, Związek Harcerstwa Polskiego – 1000 członków, Związek Oficerów Rezerwy – 100 członków¹⁷. W rubrykach zawierających przyczyny aresztowania z reguły podawano wrogie nastawienie do Niemiec, polski fanatyzm, przynależność do polskich organizacji politycznych bądź paramilitarnych¹⁸.

W Wieluńskim pierwsze represje były skierowane przeciwko uczestnikom powstań śląskich i działaczom plebiscytowym. W Praszce i okolicach aresztowano we wrześniu 1939 r. kilkunastu Polaków, których deportowano do KL Buchenwald, gdzie wkrótce zostali w większości zamęczeni¹⁹. W kwietniu i maju 1940 r. przeprowadzono w całym „Kraju Warty” największą akcję masowych aresztowań i deportacji do obozów koncentracyjnych; w kwietniu 1940 r. aresztowano ok. 5 tys. osób.

W powiecie wieluńskim pierwszy etap aresztowań nastąpił 13 kwietnia 1940 r. Uwięziono wówczas ponad 100 osób. Żandarmeria przy pomocy policji pomocniczej oraz miejscowych volksdeutsche, na podstawie uprzednio sporządzonych imiennych list, przeprowadziła aresztowania przede wszystkim wśród nauczycieli, urzędników, zamożniejszych kupców, pisarzy gminnych, absolwentów szkół średnich, przedwojennych działaczy i członków organizacji politycznych i społecznych oraz właścicieli większych zakładów usługowo-handlowych. Wielu z aresztowanych dopiero co powróciło z Radogoszcza. Wszystkich umieszczono w byłych magazynach wojskowych przy ul. Turowskiej, gdzie przetrzymywano ich do 21 kwietnia. W okresie kilkudniowego pobytu w Wieluniu wypytywano uwięzionych o przynależność do takich organizacji, jak: Związek Zachodni, Związek Weteranów Powstania Wielkopolskiego i powstań śląskich, innych organizacji politycznych i wojskowych²⁰. Po przesłuchaniach nie licznym zwalniano. W dniu 21 kwietnia pod silną eskortą, składającą się

¹⁷ Archiwum Głównej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu – Instytut Pamięci Narodowej, UWZ sygn. 1049 Z/OŁ. Sprawozdanie z 11 XI 1939 r.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ T. O l e j n i k, *Czasy nowożytnie. Praszka w XIX i XX wieku* [w:] *Nad górną Prosną. Monografia Praszki* pod red. Tadeusza Krzemińskiego, Łódź 1999, s. 358-360.

²⁰ Akta tych organizacji zostały z chwilą wybuchu wojny zniszczone.

z SS-manów, żandarmów i policji pomocniczej, wyprowadzono aresztowanych na dworzec kolejowy w Wieluniu-Dąbrowie i załadowano do podstawionych wagonów. Podczas przemarszu kolumny więźniów przez miasto zamknięto ruch uliczny, a do osób wyglądających przez okna żandarmi celowali z karabinów. Po załadowaniu więźniów do wagonów, trasą przez Kępno i Ostrów Wielkopolski przewieziono ich do obozu na Radogoszczu w Łodzi, dokąd zwożono też aresztowanych z innych powiatów rejencji kaliskiej. Po kilkudniowym pobycie w Łodzi przewieziono więźniów samochodami do Zduńskiej Woli, skąd już pociągiem dotarli do KL Dachau. W czasie kilkudniowego przejazdu do obozu nie otrzymywali żadnego posiłku.

W krótkim odstępie czasu, bo w dniach od 27 kwietnia do 3 maja nastąpił kolejny etap masowych aresztowań i deportacji do obozów koncentracyjnych. W Wieluniu i powiecie wieluńskim aresztowano ogółem 198 osób²¹, również rekrutujących się spośród przedstawicieli inteligencji. Przez kilka dni aresztowanych przetrzymywano w prowizorycznym obozie przy ul. Turowskiej, a 3 maja, po ustawieniu więźniów w kolumnę piątkową, wyprowadzono wszystkich na dworzec kolejowy, skąd przewieziono ich bezpośrednio do KL Dachau, gdzie przybyli 5 maja²². Po drodze, na dworcu w Dreźnie pociąg zatrzymał się, SS-mani otwierali każdy wagon, liczyli więźniów, przy czym każdy wychodzący z wagonu był bity. Oprawcy szczególnie upodobali sobie osoby noszące okulary i mające jako nakrycie głowy kapelusze. Sceny te działy się przy aplauzie zgromadzonych na dworcu niemieckich podróżnych, którzy wygrażali aresztowanym, pluli na nich²³. W pierwszym transporcie, przybyłym do KL Dachau z więźniami z tzw. ziem wcielonych do Rzeszy, było łącznie 737 Polaków. W obu transportach znaleźli się następujący mieszkańcy powiatu wieluńskiego:

Nazwisko i imię	data ur.	m-ce zam.	zawód	nr więźnia	data i miejsce śmierci w KL
Antepowicz Antoni	15 VIII 1881	Chotów	ziemianin	5656	brak danych
Bagiński Józef	21 X 1902	Wieluń	urzędnik	8408	brak danych
Bartela Stefan	20 XII 1898	Wieluń	kupiec	8416	1940 Gus.
Bartodziej Jan	28 XII 1892	Czarnożyły	rolnik	8401	XII 1940 Maut.
Bednarek Antoni	15 XII 1902	Wieluń	robotnik	8133	22 IX 1940 Maut.
Bednarek Kazimierz	4 III 1889	Wieluń	urzędnik	5735	28 XII 1940 Maut.

²¹ Informacja uzyskana przez autora od Jana Markiewicza z Wielunia.

²² T. M u s i o ł, *op. cit.* s. 307, aneks nr 5.

²³ Informacja uzyskana przez autora od Henryka Tytko z Wielunia.

Betka Franciszek	28 VIII 1889	Dąbrowa	rolnik	8405	13 XI 1941	Maut.
Będziński Józef	15 I 1907	Chotynin	nauczyciel	8383		przeżył
Bielak Antoni	28 VII 1914	Radostów	urzędnik	5679		brak danych
Bilski Zygmunt	1 XI 1902	Praszka	rzeźnik	839 1		przeżył
Bojarski Roman	19 X 1903	Wieluń	kupiec	8596	11 I 1941	Maut.
Bojewski Wacław	21 IX 1897	Wieluń	urzędnik	5682	21 I 1941	Maut.
Chaszczyński Wład.	1 VI 1907	Wieluń	urzędnik	5917	20 VII 1940	Maut.
Chlewicki Adam	24 XII 1885			5720		brak danych
Chmielewski Stefan	20 II 1894	Wieluń	księgowy	8144	10 XI 1940	Maut.
Choczaj Franciszek	12 III 1912	Ruda	rzeźnik	8410	11 XII 1942	Maut.
Chudy Józef	27 I 1901	Kąty Czarn.	rolnik	8400		przeżył
Czyż Antoni	18 IV 1901	Stępna	rolnik	8388	10 IV 1941	Gus.
Daszkiewicz Rajmund	31 VIII 1898	Kopydłów	ziemianin	5744	16 IX 1941	Maut.
Dawid Stefan	5 XII 1907	Ostrówek	urzędnik	5657	1 I 1941	Maut.
Dobosz Piotr	25 V 1902	Lututów	nauczyciel	5738	4 IX 1941	Maut.
Dobrek Romuald	14 VIII 1896	Bolesławiec	str. gran.	8595	2 VIII 1941	Gus.
Drygała Adam	24 III 1913	Chorzew	robotnik		27 II 1941	Dach.
Dulas Józef	30 IX 1890	Wójcin	rolnik	8142		brak danych
Gacki Roman	10 I 1896	Wierzchlas	leśnik	5902		brak danych
Gaj Stefan	17 XII 1907	Skomlin	krawiec	5671		przeżył
Gładała Jan	15 VI 1904	Piaski	nauczyciel	8134	3 XI 1941	Gus.
Grabarczyk Tadeusz	24 X 1907	Strobin	nauczyciel	5910		przeżył
Grądkowy Józef	8 X 1890	Rychłocice	rzeźnik	8589	7 XII 1941	Maut.
Gruszczynski Antoni	24 III 1915	Dzietrzkowice	kupiec	5741		brak danych
Grzelak Piotr	14 XI 1907	Wieluń	urzędnik		22 IV 1945	Gus.
Hampel Ignacy	31 VII 1906	Wieruszów	nauczyciel	8384	1 IV 1941	Maut.
Helmersen Ernst	4 IV 1898	Starzenice	ziemianin	5660	19 XI 1942	Dach.
Idasiak Ignacy	6 X 1905	Kowale	nauczyciel	8116	6 V 1941	Hart.
Idzikowski Francisz.	11 IX 1895	Czarnożyły	rolnik	8399	10 XI 1940	Maut.
Ignakowski Stanisław	18 I 1916	Wieluń	robotnik		31 VII 1942	Dach.
Janas Józef	19 II 1893	Gaszyn	rzeźnik		25 II 1943	Maut.
Janas Piotr	28 VII 1911	Gaszyn	rzeźnik	8411		brak danych
Jarczak Walenty	25 V 1912	Skrzynno	nauczyciel	8585		przeżył
Jędrasik Michał	29 IX 1899	Strobin	rolnik	5908		brak danych
Jędraszczyk Jan	15 XI 1915	Bugaj	rolnik		16 I 1941	Dach.
Josębowski Józef	17 I 1909	Wieruszów	kupiec	5731		brak danych
Kałuża Franciszek	8 VIII 1903	Szczyty	rolnik	8396		brak danych
Kamiński Karol	14 VI 1908	Brzeziny	robotnik		22 X 1941	Dach.
Karczyński Piotr	16 VI 1906	Wierzchlas	robotnik	5903		brak danych
Kazimierzczak Władysław	4 I 1907	Wieluń	urzędnik	8406		przeżył
Każmierczak Stanisław	24 IV 1884	Rudniki	ogrodnik	8578	23 III 1941	Maut.
Kemblowski Edwin	7 XI 1905	Wieluń	nauczyciel	5680		brak danych
Kierociński Lucjan	30 XI 1901	Ostrówek	nauczyciel	8586		przeżył
Kik Antoni	11 III 1898	Łubnice	urzędnik	8131	5 III 1941	Gus.
Kłobut Kazimierz	2 I 1898	Walichnowy	nauczyciel	8125	10 XI 1940	Gus.
Kocot Antoni	2 XII 1893	Wieluń	kupiec	8132	8 VIII 1940	Maut.
Kołodziejowski Zygmunt	4 VIII 1903	Walichnowy	rolnik	5661		brak danych
Konieczko Jan	15 V 1892	Wójcin	rolnik	8603	8 I 1943	Maut.
Kopydłowski Józef	15 I 1904	Bolesławiec	rolnik			brak danych

Kostrzewa Gaudenty	12 XII 1894	Wójcin	kupiec	8602	brak danych
Kotala Wojciech	23 IV 1894	Skrzynno	rolnik	8115	6 I 1940 Dach.
Kowalczyk Lucjan	3 XII 1899	Czernice	rolnik	8119	6 XI 1941 Maut.
Kryk Antoni	14 I 1896	Czernice	nauczyciel	8113	6 III 1941 Gus.
Krysiński Stanisław	11 IV 1899	Lututów	robotnik	5851	26 X 1940 Maut.
Kryś Józef	12 III 1888	Wieluń	robotnik	5736	brak danych
Kryś Bronisław	28 V 1892	Wieluń	piekarz	8600	brak danych
Krzywański Stanisław	13 IV 1895	Osjaków	rolnik	5689	9 V 1941 Maut.
Kuchta Teofil	10 IV 1895	Praszka	kupiec	8393	8 IV 1941 Maut.
Kuciński Jan	1 V 1892	Wieluń	nauczyciel		brak danych
Kura Józef	10 VII 1900	Janów	nauczyciel	5899	10 X 1940 Gus.
Kusiak Władysław	28 XI 1889	Sokolniki	nauczyciel	8397	17 V 1941 Maut.
Laskowski Waclaw	29 IX 1894	Rudniki	aptekarz		brak danych
Ligocki Waclaw	9 VIII 1906	Parcice	urzędnik	8387	25 I 1941 Maut.
Ludziński Marian	12 XII 1912	Siemkowice	prawnik	8203	brak danych
Łubiński Kazimierz	21 X 1878	Naramice	rolnik	8127	15 XII 1940 Dach.
Magott Feliks	9 XI 1907	Wieruszów	nauczyciel	5729	18 XI 1941 Maut.
Marczewski Marcel	8 I 1906	Wieluń	ślusarz	8129	brak danych
Marek Jan	19 XI 1904	Konopnica	nauczyciel	5909	przeżył
Markiewicz Jan	2 I 1907	Wieluń	urzędnik	5918	przeżył
Maślanka Bruno	14 VII 1909	Czastary	księgowy	5672	brak danych
Mater Józef	23 XI 1901	Wieluń	urzędnik	8386	7 XI 1941 Gus.
Michalczyk Tomasz	24 X 1903	Wróblew	nauczyciel	5901	10 VII 1941 Maut.
Mielczarek Stanisław	4 VIII 1884	Praszka	stolarz	8390	brak danych
Mijakowski Tadeusz	10 VIII 1904	Wydrzyn	nauczyciel	5743	21 II 1941 Maut.
Misiek Wiktor	7 III 1905	Jaworzno	nauczyciel		24 VI 1944 Brem.
Modrzejewski Ignacy	1 XII 1889	Wydrzyn	rolnik	8117	5 XII 1940 Maut.
Moga Jerzy	24 IX 1912	Skomlin	urzędnik	5655	15 IV 1941 Dach.
Mordalski Józef	19 III 1920	Wieluń	urzędnik	8122	11 XII 1941 Maut.
Moskalk Józef	16 III 1900	Mokrsko	robotnik		19 XII 1942 Maut.
Musiał Czesław	9 VI 1917	Działoszyn	robotnik	8124	brak danych
Musiałek Leon	16 X 1893	Bolesławiec	kupiec	8414	7 V 1943 Maut.
Nieśmiała Ignacy	1910	Żdźary	rolnik		10 XII 1941 Gus.
Noga Antoni	7 VII 1902	Praszka	rzeźnik	8392	13 VII 1941 Maut.
Nowak Antoni	28 I 1889	Przedmość	rolnik	5923	4 III 1941 Dach.
Nowicki Antoni	24 V 1914	Wieruszów	nauczyciel	5916	8 VII 1941 Maut.
Nowojewski Stanisław	8 V 1885	Cieszęcin	rolnik	5907	31 I 1941 Maut.
Ochej Józef	28 II 1897	Kochlew	robotnik	8126	brak danych
Odyniec Aleksander	30 VIII 1894	Wieruszów	oficer WP	5730	8 VII 1940 Gus.
Okoń Stanisław	10 V 1885	Galewice	leśnik	8121	brak danych
Olbrych Tadeusz	1 V 1915	Wieruszów	nauczyciel	5733	przeżył
Olbrych Zygmunt	28 XI 1888	Wieruszów	kupiec	5732	brak danych
Oryszczyn Michał	14 XI 1903	Skrzynno	nauczyciel	5659	brak danych
Ostrycharz Bronisław	14 XI 1904	Wieluń	rolnik	8143	brak danych
Pacholak Kazimierz	22 II 1911	Mokrsko	rolnik		3 I 1943 Maut.
Panaszek Michał	29 IX 1891	Mokrsko	rolnik-poseł	8398	26 V 1941 Maut.
Papina Józef	10 II 1906	Czarnożyły	urzędnik	5922	9 XI 1940 Maut.
Pawłowski Kazimierz	6 I 1881	Żdźary	leśnik	8130	brak danych
Pawłowski Leon	1 IV 1915	Wieluń	kierowca	8409	przeżył

Pągowski Edward	29 X 1892	Rudniki	piekarz	5664	12 XII 1941	Maut.
Perliński Jerzy	11 V 1915	Wieluń	kierowca	8597		brak danych
Petychorski Bolesław	26 III 1904	Ladomierz	nauczyciel	8604	20 IX 1941	Maut.
Piasecki Stanisław	13 XI 1898	Galewice	urzędnik	5666	13 I 1941	Maut.
Piechocki Wacław	17 VI 1902	Wieluń	elektryk	8202	6 XII 1940	Dach.
Pietraszek Józef	29 I 1902	Skrzynno	nauczyciel	5658	14 VII 1941	Maut.
Piotrowicz Władysław	21 VI 1902	Wieluń	rolnik	8145		przeżył
Piradoff Ruben	22 I 1916	Gaszyn	ogrodnik	8584		przeżył
Phuska Władysław	17 XI 1904	Parcice	rolnik	8389	20 V 1941	Hart.
Pokora Józef	23 III 1913	Sokolniki	nauczyciel	5670	31 VIII 1941	Maut.
Polak Franciszek	18 X 1901	Skrzynno	rolnik	8128	3 I 1942	Maut.
Polak Leon	5 VI 1917	Wieruszów	leśnik	8381	22 XI 1941	Maut.
Polak Marian	18 VIII 1914	Wieruszów	leśnik	8382	22 XII 1941	Maut.
Polak Wincenty	29 III 1880	Wieruszów	urzędnik	5673	20 IX 1940	Maut.
Posmyk Aleksander	20 VIII 1880	Wieluń	ślusarz	8404	28 XI 1940	Gus.
Posmyk Mieczysław	30 XI 1915	Wieluń	ślusarz	8403		brak danych
Reszka Hipolit	28 IX 1897	Praszka	str. gran.	5919	13 IX 1940	Gus.
Rutkowski Wacław	13 VIII 1885	Wieluń	fryzjer	5685	13 VI 1942	
Rybski Wiktor	16 X 1894	Wieluń	prawnik	5920	7 II 1941	Gus.
Rychlik Stanisław	28 II 1906	Wieluń	nauczyciel	8415		brak danych
Rykalski Wiktor	15 X 1894	Rudniki	rolnik / wójt	8587	29 VIII 1941	Gus.
Sadek Adam	5 IX 1894	Krysiaki	rolnik	5925	31 X 1941	Maut.
Saganowski Henryk	24 XI 1903	Wieluń	chemik	8407		brak danych
Sikora Piotr	19 VI 1907	Wójcin	urzędnik	8140	9 IX 1941	Maut.
Sikorowski Henryk	8 IX 1899	Osjaków	rolnik	5688		brak danych
Siudy Mieczysław	16 I 1910	Osjaków	brukarz	5914		brak danych
Skupień Franciszek	19 VIII 1888	Pieczyska	rolnik	8118	26 XI 1940	Dach.
Snowski Michał	31 XII 1880	Konopnica	kupiec	5911		brak danych
Sosnowski Jan	12 XII 1901	Jasiień				brak danych
Stępiński Józef	19 III 1892	Wieluń	szewc	5676		brak danych
Stępiński Karol	26 X 1894	Wieluń	szewc	5677		brak danych
Stępiński Stanisław	23 XII 1899	Wieluń	urzędnik	5742		brak danych
Stępiński Stefan	24 XI 1898	Wieluń	urzędnik	6152	19 XI 1941	Gus.
Struzik Stanisław	25 IV 1915	Wójcin	nauczyciel	8141	25 IV 1943	Dach.
Stykała Piotr	25 VIII 1881	Szyszków	robotnik	5681		brak danych
Sutarzewicz Miecz.	27 VIII 1915	Wieluń	urzędnik	8135		przeżył
Szafran Stanisław	14 IX 1914	Jodłowiec	stolarz		25 VI 1940	Dach.
Szaniec Piotr	21 IX 1898	Krzyworzeka	przemysł.	5912	31 I 1941	Maut.
Szkopiak Czesław	28 VI 1915	Kuźnica	rolnik	8598		brak danych
Szkuclarek Jan	2 VII 1915	Sokolniki	urzędnik		23 VIII 1941	Maut.
Szymański Józef	10 XI 1900	Stawek	rolnik		6 I 1943	Maut.
Szymczewski Stanisław	22 IV 1903	Wieruszów	piekarz	5734		przeżył
Śmigielski Antoni	2 III 1893	Sokolniki	felczer	5669	5 XII 1941	Maut.
Świdorski Tadeusz	13 VIII 1911	Kopydłów	inżynier	5921		brak danych
Świerczewski Henryk	4 VIII 1904	Sokolniki	ekonomista	5667	27 X 1940	Gus.
Świerczyński Leon	5 VI 1901	Czernice	nauczyciel	8395	7 IX 1940	Gus.
Tasarz Bronisław	7 X 1910	Kamion	młynarz	8137		brak danych
Teodorczyk Kazimierz	10 II 1895			5739		brak danych
Tkaczyński Władysław	20 V 1887	Wieluń	nauczyciel	5900		brak danych

Tokarski Stefan	21 XII 1907	Mokrsko	rolnik	8582	brak danych
Traczewski Jan	1 I 1901	Osjaków	rzemieślnik	8120	przeżył
Tytko Henryk	3 I 1905	Wieluń	kupiec	8605	przeżył
Urbaniak Jan	28 V 1898	Mokrsko	nauczyciel	8123	14 XI 1941 Gus.
Walczak Adam	9 XI 1902	Osjaków	robotnik	8583	brak danych
Walkowiak Władysław	16 VII 1901	Kuźnica Ług.	rolnik/sołtys	5675	5 XI 1940 Maut.
Waloch Ignacy	18 VII 1917	Pątnów	rolnik		18 IX 1943 Dach.
Widera Stanisław	18 IV 1882	Rudniki	fryzjer	5663	17 VIII 1941 Buch.
Wolny Jan	26 XII 1914	Rudniki	urzędnik	8394	brak danych
Wójcikiewicz Karol	4 XII 1896	Wieluń	nauczyciel	5740	24 XII 1940 Gus.
Wyganowski Józef	16 II 1892	Lututów	aptekarz	5913	brak danych
Wykrota Marian	18 I 1899	Bolesławiec		5645	brak danych
Wykrota Zenon	27 I 1905	Bolesławiec	nauczyciel	8413	brak danych
Wypych Antoni	15 VII 1902	Kuźnica Ług.	rolnik	5915	przeżył
Zagrodnik Stanisław	17 II 1909	Przedmość			22 IX 1943 Maut.
Zajączkowski Mieczysław	1 XI 1906	Wieluń	cukiernik	5684	przeżył
Zjawiony Stefan	26 VI 1911	Dylów	rolnik	8412	11 IX 1941 Maut.
Zjawiony Władysław	7 II 1917	Dylów	rolnik	8580	13 IX 1941 Maut.

Wykaz opracowano w oparciu o listy transportowe więźniów przybywających do KL Dachau i KL Mauthausen Gusen. Kserokopie akt ze zbiorów Internationaler Suchdienst w Arolsen oraz Państwowego Muzeum w Oświęcimiu Brzezince w posiadaniu autora; E. C h a r t, *Polacy zmarli w Dachau (1939-1945)*, Dachau 1946.

Skróty nazw obozów koncentracyjnych: Buchenwald - Buch., Bremen - Brem., Dachau - Dach., Gusen - Gus., Hartheim - Hart., Mauthausen - Maut.

W aktach obozowych Wydziału Politycznego (Politische Abteilung) jako przyczynę uwięzienia i deportacji Wielunian do obozu koncentracyjnego odnotowano zwrot „Politische Pole”, byli więc więźniami politycznymi. Fakt ten potwierdzają też zachowane kartoteki obozowe więźniów²⁴.

Podczas masowych aresztowań, przeprowadzonych w kwietniu i maju 1940 r. w powiecie wieluńskim (bez gmin powiatu radomszczańskiego przyłączonych do powiatu wieluńskiego), aresztowano i deportowano do hitlerowskich obozów koncentracyjnych w Dachau i Mauthausen-Gusen łącznie 168²⁵ osób. Pod względem zawodowym było wśród nich m.in.: 38 rol-

²⁴ Państwowe Muzeum w Oświęcimiu (dalej PMO), Akta KL. Mauthausen.

²⁵ Liczba ta może nie być dokładna z tego względu, że nie zachowały się oryginalne listy uwięzionych i deportowanych z powiatu wieluńskiego, a wykaz opracowano na podstawie zbiorczych list transportowych, w których nazwiska Wielunian znajdują się wśród mieszkańców innych powiatów tzw. ziem wcielonych.

ników²⁶, 25 urzędników²⁷, 32 nauczycieli²⁸, 24 rzemieślników, 12 robotników, 10 kupców. Podobnie przedstawiał się przekrój społeczno-zawodowy całego transportu, liczącego 1584 więźniów głównie z tzw. Kraju Warty, skierowanego 5 czerwca 1940 r. z KL Dachau do KL Mauthausen –Gusen. Znajdowało się w nim aż 430 nauczycieli; stanowili oni zdecydowanie największą liczbę uwięzionych spośród wszystkich grup zawodowych. Na drugim miejscu byli urzędnicy i pracownicy biurowi – 369 osób, następnie kupcy – 166, robotnicy – 104, studenci i uczniowie – 95, ludzie wolnych zawodów – 85.

Według dyrektyw władz hitlerowskich, oprócz nauczycieli i księży mieli być fizycznie eliminowani również lekarze, dentyści, weterynarze, urzędnicy, znaczniejsi kupcy, właściciele ziemscy, absolwenci szkół wyższych i średnich.

Po 6-tygodniowej „kwarantannie” w KL Dachau, podczas której więźniowie musieli przejść okrutny chrzest życia obozowego, większość więźniów pierwszego transportu (5 czerwca 1940 r.) jak i drugiego (26 czerwca 1940 r.) skierowano do KL Mauthausen-Gusen. Zdecydowana większość nich była w obozach zamęczona, tylko nieliczni, z przyczyn autorowi nieznanych, uzyskali zwolnienie.

Zbrodnicza akcja przeciw kierowniczym warstwom polskiego społeczeństwa, choć była ostatnią w powiecie wieluńskim na tak wielką skalę, by-

²⁶ Aresztowani rolnicy byli z reguły członkami przedwojennych partii politycznych lub organizacji społeczno-politycznych, byli też wyróżniającymi się samorządowcami (sołtysami, wójtami). Przykładowo F. Betka z Dąbrowy był znanym działaczem SL, podobnie Antoni Czyż ze Stępniej. Michał Panaszek był posłem, Henryk Rykowski był wójtem gminy Rudniki, a Władysław Walkowiak z Kuźnicy Ługowskiej był sołtysiem.

²⁷ Aresztowani i zesłani do obozów koncentracyjnych urzędnicy samorządowi to przede wszystkim pracownicy urzędu powiatowego, sekretarze urzędów gminnych, a także burmistrz Wieruszowa.

²⁸ Aresztowani nauczyciele to z reguły kierownicy szkół, znani w swoich środowiskach działacze organizacji społeczno-politycznych: ochotniczych straży pożarnych, Związku Nauczycielstwa Polskiego, Związku Harcerstwa Polskiego, Związku Strzeleckiego, Związku Młodzieży Wiejskiej „Wici” i „Siew”, działacze organizacji katolickich. Do obozów koncentracyjnych deportowano nauczycieli: Jana Głądałę z Piasków, Ignacego Hampla z Wieruszowa, Ignacego Idasiaka z Kowali, Kazimierza Kłobuta z Walichnow, Antoniego Kryka z Czernic, Józefa Kurę z Janowa, Władysława Kusiaka z Sokolnik, Feliksa Magotta z Wieruszowa, Tomasza Michalczyka z Wróblewa, Wiktora Miśka z Jaworzna, Antoniego Nowickiego z Wieruszowa, Józefa Pietraszka ze Skrzynna, Stanisława Struzika z Wójciana, Leona Świerczyńskiego z Czernic, Jana Urbaniaka z Mokrska, Karola Wójcikiewicza z Wielunia.

najmniej nie zakończyła dalszych masowych aresztowań i deportacji do obozów koncentracyjnych. Kolejna z nich skierowaną przeciw polskiemu duchowieństwu katolickiemu²⁹ przeprowadzono w październiku 1941 r.

Przez cały okres okupacji konsekwentnie realizowano ludobójczą w stosunku do narodu polskiego politykę, zmierzającą do wyćpienia Polaków, w pierwszym rzędzie z tzw. wzorcowego okręgu wojującej niemieczyny – tzw. Kraju Warty.

²⁹J. Ziżek, *Aresztowanie i męczeństwo kapłanów ziemi wieluńskiej w okresie okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Wieluński” t. 2, 2002, s. 5-36.